

LAPIS JÓZSEF

Kísérlet és kísértés

Borbély Szilárd, *A testhez – Ódák & Legendák*, Kalligram, Pozsony, 2010.

Megmutatkozhat-e a test anyagszerűsége a vers anyagszerűségében? E kérdéssel jelölhetjük ki Borbély Szilárd legutóbbi verseskötetének egyik poétikai tétjét: mit értethet meg a testről a költészet nyelve, és hogyan járulhat hozzá a testiség mint közvetítésre váró tapasztalat a mai líra öndefiniálásához. A kötet eddigi recepciója e problémakörre is igyekszik reflektálni, nem kis részben azért, mert úgy érzékelhetjük, a testtapasztalat megjelenítése a kortárs magyar költészet egyik fő érdeklődési körévé vált. Kulcsár-Szabó Zoltán írja: „Egy ideje már megfigyelhető, hogy a kortárs poézis egyre gyakrabban – mintha csak valamiféle jelenlét- és/vagy performanciadeficitet kompenzáló – a test, hús, érzékek materialitásában keres és/vagy talál kihívásokat, illetve új forrásokat a költőiség alapvető tényezőinek újraértelmezésére (a szubjektivitástól a nyelv szenzibilitásáig)” (*Válasz a Műút körkérdésére*, Műút, 2011023, 60–62., itt: 61.). Olyan, egymástól radikálisan eltérő költői kísérleteket jelző, szintén 2010-es gyűjteményeket említhetünk ezzel kapcsolatban, mint Takács Zsuzsa *A test imádása – India* című könyve vagy Nemes Z. Márió *Bauxit* című kötete.

E művekben a test konceptusa különböző módokon válik költői reflexió tárgyává. Borbélynál és Takácsnál a test-alakzat számos hagyománya közül a keresztény, illetve a szakrális kontextus kiemelt jelentőséggel bír (ezzel kapcsolatban vedd össze: LOVAS Anett Csilla, *Szövegtestek, test-szövegek*, Tanítvány, 2011/1, 56–63.), míg Nemes Z.-nél a mechanikus, szétszerelhető, részekből álló gép-test válik fő interpretánssá. Utóbbinál a test nem témaként kerül elő, hanem a világmegértés elsőrendű kondicionálójaként sejthető. A test-morál szabályai, szabálytalanságai szervezik írásait, s a szövegek nem értelmezhetőek anti-beszédként. Nem beszél a humanitás, a feminista látásmód vagy egyéb kulturális praxisok ellen, ám monológjai, be- és kijelentései (például a megjelenés óta eltelt rövid idő alatt szállóigévé vált „A tánc egy zsiros gép.”) kikényszerítik a rákérdezést modern szocializációnk finommechanikájára és kulturális rögeszméink alapjaira. Vári György ugyanakkor Borbélynál is hasonló eredményeket hangsúlyoz: „A test, amelyről a legendák szólnak, és amelyhez ódák zengenek, esendő, pusztulásba tartó és megkínzott; nem a lélek porhüvelye, hanem lélektől idegen pusztá matéria. Állandó metaforái a mechanikusan működő és alkalomadtán fenyegető gép egyrészt, a közömbös dolog, a tárgy másrészt. Ez a beszéd megkísérli újra komolyan venni, mintegy önmagával szemben, a kereszténység legfőbb tapasztalatát, a testben szenvedő Istenét.” (*„Idő kerül a Szóba”*, Magyar Narancs, 2010/30.) Kétségtelen, hogy „test” és jelentés viszonyát a kortárs lírában Borbély Szilárd költeményei teszik a legösszetettebb és legreflektáltabb módon problémává, bölcséleti és poétikai szempontból egyaránt. Míg Takács Zsuzsa költészete a testről való gondolkodás el-

sősorban egy kiemelt hagyományrendszerének közvetítését végzi el, addig Borbély (a *Halotti Pompa* kötet óta) a különféle hagyományrendszerek (időnként szinkretikus jellegűnek tűnő) dialogicitását teremti meg.

Herczeg Ákos szerint, bár a kötetben „sokszor talán pontosabb fogalmat kapunk a szavak költői működésének titkáról, mint magáról a testről, sikeresen elkerüli az erről szóló diskurzusok kitaposott ösvényeiben rejlő veszélyeket, anélkül, hogy közben önkényesen negligálna a kérdéskör vallási-történeti vagy konkrét fiziológiai, élettapasztalatbeli vonatkozásait.” (*A test grammatikája*, Alföld, 2011/9, megjelenés előtt.) Borbély Szilárd lírai paradigmáját adja a könyvben bizonyos formáknak – a Test, a Gondolat, a Lélek nem is fogalomként, képzetként, hanem sokkal inkább *ige*-ként bukkan fel a szövegekben, melyeket a versek ragoznak végig. Más-más vers más-képp cselekedtetni ezeket a szavakat, más-más odafordulás részeként. *A Testhez* cím aposztrophikus jelzése talán épp ezt jelenti: nem testdefiníciókat vagy -reprezentációkat kapunk, hanem elsősorban prezentációkat: az odafordulásokként értett versek különféle módokon állítják elő (többek között) a testhez való viszonyulást is. „Talán nem véletlen, hogy a test szubsztanciáját övező költői vizsgálódás nemcsak nehezen vagy alig felfejthető metaforizált, szokatlan hasonlításokat, azonosításokat felmutató nyelvezete, de az óda műfaji hagyományát tudományos, köznapi, helyenként vulgáris elemekkel újraíró *valakihez fordulás* retorikai felépítettsége is az *unio mystica* vallási tapasztalatával rezonál: miképp Istenhez az ima, úgy a *testhez* történő beszéd lesz az a gesztus, ami, ha nem is a megértés [...], hanem az érintkezés, az ismeretlen felé való közeledés lehetséges útjaként értelmeződik.” – írja Herczeg Ákos.

A kötet „Legendák” alá sorolható szövegei mindenekelőtt női sorsokat juttatnak szóhoz – e monológok vagy a Holokauszt eseményeihez kapcsolódnak, vagy az anyaság (gyakran abortuszhoz és vetéléshez kötődő) történeteit beszélik el. A 23. *A szemeteskosár* című szöveg magánbeszéde úgy épül föl, hogy a személyragok rendre lemaradnak, nagyon különösen szórva széjjel a vonatkozathatóságot („Végig / kontrollálatlanul remegte. Átmosott vért kaphatta. Végül / vittek mütöbe. Aztán heteken át savószerű folyadék szivárog / belőle.”). E módszer mindenekelőtt a vers szubjektumszerkezetére van hatással – a nyelvtani jelek megléte és hiánya szubverzív módon viszonyul a magánbeszédként értett költemény antropológiai karakteréhez: nem eltörölni, rombolni kívánja azt, s így nem is írja ki a szövegből az emberi tényezők által felkínált etikai kérdezmódot, ám grammatikai alapokon *megnehezíti* egy jól körülhatárolható beszélővel mint személyiséggel történő problémátlan azonosulást. Nem állítja (elő) ugyanakkor az azonosuló vagy akár az empatikus magatartás lehetetlenségét – a történő elhasonulások a másik arcának *rutinszerű* megalkotását akadályozzák. Ezzel egyszersmind rá is mutatnak a másikkal történő szembenézés, a másik megteremtésének nem magától értetődő, felelősségteljes aktusára. Ha a felelősséget mint (morális) konstrukciót szövegekben hagyományozódó alakzatként (is) értjük, akkor úgy vélem, a Borbély-versek fontos tétje lehet az, hogy mennyire képesek eme alakzat újraértését elvégezni. Ez a fajta szövegépítkezés mindemellett egy olyan olva-

sásmódnak is teret adhat, mely grammatika és testgrammatika között észlel analóg viszonyt: a beszélő szubjektumhoz kapcsolt nyelvhasználat „sebei” az elvetelő anya (testi-lelki) sérüléseivel állnak kapcsolatban. Ez a jelentésátvitel azért is válik lehetségessé, mert a vers (f)elolvasása a befogadót testi létében sem hagyja érintetlenül – e mű esetében sem túlzás a líra katartikus természetű hatásának fiziológiai tüneteiről, érzéki hatásáról beszélni.

Mivel Borbély Szilárd szépírói gyakorlatában (egyre inkább) fontosnak tartja a társadalmi kondíciók reflexióit, s több szövegének jól kivehető intenciója a társadalmi és kulturális gondolkodás (és praxis) formálása, úgy vélem, azon művei válhatnak leginkább termékeny hatásúvá, melyek a válaszok kialakításában nagyobb mértékben támaszkodnak az olvasó konstruktív együttműködésére és aktív munkájára. Mindezek miatt lehet talán – e nézőpontból – kétellyel illetni a *Legendák* több darabját, melyekben az ideológiai hatóerő túlzottan is látványosan van jelen ahhoz, hogy az olvasó rá legyen kényszerítve eme hatásmechanizmusok *elfogadáson vagy elutasításon* túli átértelmezésére. A szenvedő női testek hanghoz juttatása természetesen önmagában is értékelhető fontos gesztusként, ám ez nem szükségképp jár együtt a világhoz való odafordulásunk megváltozásának hatásával. A *tízezer* című vers például nem feltétlenül képes a költemény mögött tetten érhető konkrét társadalmi jelenség – az arra adott közösségi reakciók, az úgy többféle értelmezettsége stb. – összetettebb megértésére, ám elérheti az erőszakot elszenvedett nő narratívájának elfogadását, a vele történő együtt érző hozzáállást. A versnyelv erőteljesen agrammatikus volta – mely effektust van, aki szociálisan kódolt nyelvhasználatként, más lélektani motívumként, illetve a történet elbeszélhetőségének jelölt nehézségeként érti – ez esetben nem szükségképpen lép túl a jelentésátvitel célirányosságát segítő nyelvi eszköz szintjén. Azaz inkább allegorikus funkcióval bír, semmint az értelmezés pluralizálódását lehetővé tevő retorikai alakzatként szolgál. Ez esetben a jelentéstöbblet, úgy vélem, leginkább mennyiségi, emfatikus, s nem kvalitatív többletként érthető. Mind ezt azért is fontos szóba hozni, mert a kötet versei hangsúlyozottan ráirányítják a figyelmet arra, hogy a költői szöveg egyszerre érthető (és a lírai olvasás tradíciói miatt értendő is) beszédszerűségként, egy (vagy több) beszélő megnyilatkozásaként, illetve különféle befogadási módok szerint szerveződő nyelvi anyagként.

A versekben az anyagszerűség mindig (legalább) kétféle értelemben szerepel: nyelvi és történeti anyagként. A *17. Az Anyaghoz* című vers két része (*17.1 A piszkozat* és *17.2 A tisztázat*) egy téma két variációjaként is fölfogható. Az allegorikus költemény a világot alkotó Anyaghoz szól: emberi testhez és égitesthez – ahhoz az anyaghoz, amely nehézkedik. És amely nehézkedés már a léleké is – talán az égi testé. „A húr, / amelyen függ a súly, ahogy a szemháj // elnehezül a látvány fölött.”, olvassuk a piszkozatban, és ahogy felel rá a tisztázat („A szemre vékony hég terül, / s mint húr vezet a testbe // az égbolt.”), már tudjuk, hogy legalább annyira a nyelvi matéria áll a figyelem középpontjában. A *37.1. De Sade lilioma* című versben például az fölöttebb elbizonytalanító az értelemképzés szempontjából, hogy nem egyértelműek benne a

referenciák. Az egy hosszú mondatként fellépő szöveg alábbi strófájában nem tudjuk eldönteni, hogy előbb az „amely”, de kiváltképp az „e” vonatkozó szócska mire utal vissza (a nyelvre vagy a létezésre, illetve a nyelvre vagy a testre – avagy mindkettőre): „a nyelvet, mint a létezést / amely a test beszéde, / e furcsa gép csak tettetés / és pusztulás a léte”. A 15.2 *A súlyponthoz* című vers izgalmasan játszik el egy térmetaforával: a súlypont fogalmának különböző, akár eltérő materiális létmódú példák (egy virág, az idő, egy gyümölcsvágó olló, a bumeráng, az angyalok) történő megalkotása fölveti a vers retorikai súlypontjainak problematikáját is.

A kötet versei nem pusztán tematikus értelemben kerülnek kapcsolatba a testi-séggel, hanem a (vers)nyelv különféle dimenziói (grammatika, retorika, tropológia) is fölteszik maguknak a fizikalitás kérdéseit. Az odafordulás különböző kísérletei az olvasó megkísértései is egyben: így is lehet látni, gondolkodni, érzékelni. Borbély Szilárd verseivel kapcsolatban ezúttal e performatív teljesítményt hangsúlyoznám: nyelvi tettekként maguk is a szokottnál hathatósabban cselekedtetnek.